

КАТЕРИНА МІНЕНКО

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-7704-3084>

аспірантка кафедри теорії та історії культури
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна)
kpmin77@gmail.com

ДОСВІД МАНДРІВОК МИКОЛИ ЛИСЕНКА:

ГЕОГРАФІЧНА МАПА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ КОМПОЗИТОРА

В ПЕРІОД 1867–1870 РОКІВ

Розглянуто досвід мандрівок М. Лисенка як окреме явище у творчій біографії видатного українського композитора. Охарактеризовано епістолярну спадщину М. Лисенка. Виявлено, що особисті листи містять чимало вражень про перебування в конкретних європейських містах, зокрема в Лейпцигу, в якому композитор навчався протягом зазначеного періоду свого життя. Досліджено враження українського митця, що дозволило ширше поглянути на проблематику вказаного періоду, адже у полі дослідницьких інтересів й досі зрідка опиняється питання впливу закордонних мандрівок на життя та творчість композитора. Реконструйовано географічну мапу подорожей М. Лисенка протягом періоду перебування закордоном, а саме під час навчання у Лейпцизькій консерваторії, в Німеччині. З'ясовано, що М. Лисенко здійснив чимало подорожей не лише Німеччиною, але й іншими європейськими країнами. Описано подорожі композитора до таких німецьких міст, як Дрезден та Берлін, а також розглянуто урбаністичний простір цих міст та виявлено, які саме чинники впливали на формування повсякденного життя М. Лисенка. Визначено, що повсякденна та творча сфери взаємопов'язані між собою, і, вивчаючи творчість, ми спровоковані звертатись до моментів із повсякденного життя митця. Розкрито просторові деталі, що оточували тоді митця: пам'ятки архітектури, визначні споруди, транспортні комунікації, адреси, за якими він проживав. Проаналізовано роботи О. Зінькевич, Л. Гнатюк та Н. Кривець, що містять ґрунтовні дослідження у сфері повсякдення українського композитора під час його навчання в Лейпцизькій консерваторії. Висвітлено повсякдення композитора, що дозволило говорити про фактори, які позначились на формуванні просторових практик М. Лисенка, особистісного світогляду та його творчості. Доведено, що вивчення досвіду мандрівок М. Лисенка є перспективним та потребує подальшого дослідження, адже не дивлячись на те, що факт навчання закордоном, а саме в Німеччині, є широковідомим, все ж розуміння того, яким було повсякденне та просторове життя композитора протягом цих років, досі є не повністю сформованим і вимагає залучення кроскультурного погляду на дане питання, оскільки це дозволяє розширити уявлення про особистість українського композитора.

Ключові слова: повсякденне життя, досвід мандрівок, М. Лисенко, географічна мапа, творча біографія.

Постановка проблеми... Зазвичай науковці виокремлюють ключові міста в біографії М. Лисенка — Київ та Лейпциг. Це справді так, кожне з означених

міст було важливою частиною біографії композитора. Втім, варто пам'ятати, що географічна мапа подорожей митця не обмежувалась лише ними. За словами, самого М. Лисенка, він ще «зі студентської лави» був «музичним етнографом» (Лисенко, 1964, с. 188). Звісно, це відображалось і на його способі життя. Означений факт є широковідомим, але часом обмежує наші уявлення про повсякденне життя композитора.

Таким чином, актуальність даної статті полягає в дослідженні просторових та географічних фактів, що не були достатньо висвітленими у культурологічній та музикознавчій сферах. Серед них, зокрема, і той факт, що М. Лисенко здійснив чимало мандрівок не лише територією України, але й просторами деяких європейських країн, і серед них — Німеччина.

Отже, проблематика дослідження досвіду мандрівок М. Лисенка з виявленням просторових й географічних даних є актуальною та потребує поглибленого вивчення, адже факти повсякденного життя композитора в період подорожей як Україною, так і територіями деяких європейських країн, зокрема Німеччини, недостатньо висвітлені науковцями з позицій культурології та музикознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій... У праці О. Зінкевич (2012) переклала листи М. Лисенка з Лейпцига на німецьку та створила розгорнутий коментар до них. О. Зінкевич ґрунтовно досліджувала повсякдення композитора з позицій впливу музичного середовища, що оточувало митця під час навчання у Лейпцизькій консерваторії, на формування його світогляду. Окрім цього, дослідниця створила фундаментальне розуміння різноманітних контекстів, у яких знаходився М. Лисенко як під час перебування в місті Лейпциг, так і тих, що сприяли його закордонному навчанню.

Л. Гнатюк у статті «Микола Лисенко і Лейпцизька консерваторія» (2012) теж зверталась до цього питання. Авторкою розглянуто мистецьке життя Лейпцига, історичні деталі появи Лейпцизької консерваторії, описано особливості взаємодії М. Лисенка з викладачами композитора, а також його творчу діяльність, зокрема й як піаніста.

На нашу думку, доцільними є наукові пошуки у сфері повсякдення композитора та просторових чинників у біографії митця. Варто зазначити, що жодне з цих питань не виключає інше, адже є частиною творчої біографії М. Лисенка, яка теж досліджується.

У праці Н. Кривець (2014) розглянуто вплив німецької музичної культури на творчість українських композиторів XIX століття, у тому числі М. Лисенка. Таким чином, було розширено уявлення про даний історичний період, зокрема його культурний пласт, задля кращого розуміння мотивів та мети подорожі композитора.

У роботі С. Тишко (2002) досліджено питання творчої біографії та подорожей композиторів XIX століття, зокрема через звернення до повсякденної сфери, яка включає в себе навколишнє середовище, клімат, транспорт, ментальне та фізичне здоров'я, що впливало не лише на якість життя митця, а й його творчу сферу. Таким чином, використання методу культурологічного коментаря, розробленого та застосованого у сфері музичної культурології С. Тишко по відношенню до творчої біографії М. Лисенка, сприяло різносторонньому вивченню питання досвіду мандрівок українського композитора.

Застосовуючи комплексний підхід у дослідженні цього питання, постала необхідність звернутися до деяких положень теорії повсякденності. Дослідницею О. Коляструк було відзначено: «У просторі звичного, досвідного світу виникають і розквітають усі інші світи. Кожна людина (пересічний громадянин чи політичний діяч) відбувається у щоденній практиці, в ній вона виявляє свою сутність, в ній вона соціалізується з усіма своїми знаннями, досвідом, намірами, талантами. У повсякденному житті в такий спосіб відбувається апробація і адаптація політичних ідей і програм, планів і проєктів, задумів і мрій» (2009, с. 46). З огляду на це, важливо підкреслити необхідність осмислення повсякдення як частини людського буття, що співвідноситься з іншими сферами і тому потребує вивчення. Такий підхід застосовано й у процесі розгляду повсякденних звичок та обставин мандрівок М. Лисенка.

У музичній культурології все більше дослідників звертається до вивчення

культури повсякденності та її впливу на творчість композиторів. К. Павелко (2019) розглянуто, яким чином повсякденність мала вплив на формування біографії митця та наскільки важливий детальний аналіз усіх факторів навколишнього середовища (як міського, так і особистого) для розуміння деяких особливостей творчого шляху митця.

Отже, беручи до уваги, що досвід мандрівок — це багат шаровий компонент, який потребує не лише описовості, а й занурення в деталі та контексти, на нашу думку, слід застосувати метод культурологічного коментаря, розглянути повсякденність як ключовий елемент творчої біографії митця, а також проаналізувати роботи, присвячені проблематиці перебування М. Лисенка закордоном під час навчання у Лейпцизькій консерваторії. Все це відіграє важливу роль у дослідженні досвіду мандрівок та реконструкції географічної мапи подорожей М. Лисенка у період 1867–1870 років.

Мета дослідження — висвітлення повсякденного життя М. Лисенка в період 1867–1870 років у процесі взаємодії з оточуючим простором закордонних європейських міст. Для досягнення мети необхідно було виконати такі **завдання**:

- 1) проаналізувати епістолярний спадок М. Лисенка та наявність згадок про міста, адреси та особисті враження від відвіданих європейських міст;
- 2) розглянути джерела та свідчення, що містять додаткову інформацію про розташування старої будівлі Лейпцизької консерваторії, музеї, які згадуються в особистих листах композитора;
- 3) опрацювати географічні карти Лейпцига, Дрездена та Берліна з метою перевірки вказаних М. Лисенком у листах адрес та пам'ятних місць;
- 4) дослідити повсякденне життя композитора в період 1867–1879 років, зокрема через відтворення його географічної мапи мандрівок;
- 5) обґрунтувати сутність подорожування як окремого явища у контексті кроспредметного вивчення біографії М. Лисенка.

Виклад основного матеріалу дослідження... Свого часу М. Лисенко відвідав Дрезден, Берлін, Прагу, Краків тощо (Лисенко, 1964). На це рідко звертають увагу дослідники, але даний факт дозволяє говорити про митця, як про

людину, схильну до пошуку нових вражень, зокрема завдяки мандрівкам. Під час навчання в Лейпцигу М. Лисенко не обмежувався лише музичними заняттями. Він мав широке коло для листування, із задоволенням відвідував розважальні музичні заклади міста, яких на той час була чимала кількість, а під час канікул або вихідних вирушав у подорожі Німеччиною та іншими країнами Європи.

Загальновідомо, що Німеччина була одним із найвидатніших осередків романтичної музики, тому Лейпциг (як і Париж, Рим, Флоренція тощо) вважається ядром мистецької культури, будучи одним із головних музичних центрів ХІХ століття. Достатньо нагадати, що у різні часи тут працювали Й. С. Бах, Ф. Мендельсон, Р. Шуман, Р. Вагнер, Е. Гріг тощо. Окрім того, це місто можна сміливо назвати частиною так званого «*grand tour*» Німеччиною, адже більшість із відомих постатей ХІХ століття не оминули його у своїх життєвих та музичних пошуках.

Варто додати, що композитор був сумлінним учнем, адже поглянувши на розклад піаніста М. Лисенка, стає зрозуміло, що лише на заняття з викладачами він витрачав від однієї до п'яти годин на день. Окрім цього, він мав самостійно практикуватись, про що у своїх листах писав наступним чином: «... менш 7 годин у день грати, то нема чого й думати, бо професори дають кожний про різне, та не по одній, а по кільканадцять п'єс» (Лисенко, 1964, сс. 30-31). Таким чином, виходить, що на навчання він витрачав приблизно 12 годин на добу! Також варто врахувати, що на той час у всьому Лейпцигу діяло правило, за яким було заборонено грати на фортепіано після десятої вечора (до речі, аналогічне правило діє у Німеччині й сьогодні), і навіть розклад театральних вистав враховував це правило. Зважаючи на розташування консерваторії та прилеглих до неї визначних і пам'ятних місць, можна припустити: його щоденний маршрут формувався таким чином, що споглядання цих будівель складало частину урбаністичного повсякдення митця. Таким чином, єдиним днем, який композитор міг присвятити відпочинку, була неділя. Сам композитор писав в одному зі своїх листів: «За цими каторжними, вічно терміновими роботами я трошки і примовчав» (Лисенко, 2004, с. 57). Звісно, мова йде про мовчання у листуванні, але це,

вірогідно, може стосуватись й інших аспектів повсякденного життя М. Лисенка.

Більшість із мандрівок композитор здійснив залізницею, що, звісно ж, розширило можливості для коротких поїздок. Так, наприклад, у листі до рідних у 1868 році він писав: «Опинилися в Берліні. Це, втім, був наш план, ще за місяць до Різдва поїздити до Берліна, як-то кажуть, і собі показати, і світа побачити. Виїхали ми напередодні свят, двадцять четвертого, о пів на сьому вечора залізницею і прибули до Берліна годині об одинадцятій ночі. <...> Так як метою нашої поїздки була виключно розвага, то ми й шляємося тут то в оперу, то в концерти, то в музей. <...> Сьогодні ми йдемо в оперу знову; дають оперу “Фіделіо” Бетговена, а завтра о дванадцятій годині сорок п’ять хвилин пополудні маємо вирушити в Лейпциг» (Лисенко, 2004, сс. 81-82). У свою чергу, описуючи Берлін, М. Лисенко вказував, що «... вулиці ширше за лейпцизькі, будинки не такі гігантські. Вулиця *Unter den Linden*, де наш готель, найкраща частина міста, — широчезна вулиця і посередині липи в два ряди» (Лисенко, 2004, с. 68). Варто зауважити, що вулиця, яку згадував композитор, є найвідомішою вулицею міста, адже вздовж неї були розташовані Палац короля, Національна державна опера та Палац Наслідних принців. У той же час, приблизно в десяти хвилинах пішки знаходився Берлінський Концертхаус. Це дозволило припустити, що М. Лисенко мав змогу відвідувати концерти в цьому закладі. Таким чином, на подорожній мапі митця поступово відображаються ключові будівлі міста. У перспективі це створює певний образ міста, який бачив митець під час відвідування.

До речі, перед нами постає питання: а який саме оперний театр міг відвідати М. Лисенко в Берліні? На нашу думку, згадуючи про похід в оперу, він, найімовірніше, мав на увазі відвідування Королівської опери (на даний момент театр має офіційну назву «Німецька державна опера»). Навряд чи композитор оминув цей театр, адже окрім того, що він має статус провідного оперного театру Німеччини, він також залишається головною музичною пам’яткою міста.

Якщо ж говорити про музеї, які відвідав композитор, до них відноситься Стара Національна галерея, оскільки в одному з листів він описує конкретний музей, проте не зазначає його назву. Натомість, згідно з тим описом, що надає

М. Лисенко, цілком зрозуміло, про який музей йшла мова: «Сьогодні ми оглянули музей. Найчудовіша, найбагатша будівля з такими рідкісними колекціями скульптурних творів всіх віків та народів, статуй, ваз, рідкостей з Геркуланума та Помпеї, етруських ваз, картинною галереєю тощо, що у нас і голова закрутилася, і, не дивлячись на куплений гід, все бачене нами в період двох годин змішалось в хаос. Тут потрібен мінімум місяць щоденного огляду, щоб оглянути все добре. Особливо чудові тут бронзові позолочені сходи і всі стіни її прикрашені живописом на склі пензля знаменитого Рауха, картинами величезної величини та об'єму» (Лисенко, 2004, сс. 67-68). Той факт, що М. Лисенко згадує роботи К. Рауха¹, лише підтверджує, що він відвідував саме Стару Національну галерею, адже роботи скульптора знаходяться там на постійній основі. Окрім того, будівля музею розташована неподалік вулиці, де проживав композитор.

Варто нагадати, що наприкінці шістдесятих років XIX століття Берлін пережив промислову революцію, в результаті чого місто почало активно розбудовуватись і на момент відвідування Берліну М. Лисенком воно вважалось майже мегаполісом. Таким чином, композитор мав нагоду споглядати чудові будівлі вільгельмівської епохи. Окрім цього, у 1865 році відбулось відкриття першого маршруту кінного трамваю, а саме від Бранденбурзьких воріт до Шарлоттенбурга, а вже в серпні того ж року маршрут продовжили до Купферграбена. Відзначимо, що він проходив тією самою вулицею, на котрій проживав М. Лисенко, а, значить, він теж мав змогу користуватись цим видом транспорту.

Мандрівки визначними європейськими містами створювали умови, коли перебування в місті для композитора ставало невід'ємною складовою його повсякдення. Саме тому особисті згадки відіграють визначну роль у дослідженні мандрівок, адже, зокрема, демонструють індивідуальне сприйняття урбаністичного простору.

Якось Ф. Ніцше зазначив, що «великі питання — на вулиці» (Камю, с. 109).

¹Крістіан Даніель Раух (*Christian Daniel Rauch*) (1777–1857) — німецький скульптор, засновник берлінської школи скульптури.

Таким чином, пошук вирішень глобальних питань варто починати з розуміння повсякденного життя людини, яке аж ніяк не зупиняється з виходом на вулицю. Недарма, О. де Бальзак взяв стілець і просто сів посеред вулиці, аби спостерігати за ходом жителів. Цей досвід він описав у своєму трактаті «Теорія ходи», у доволі іронічній формі викриваючи недоліки представників певних класів (*Balzac*, 1922). У нас немає змоги сісти посеред міста, де перебували митці, й відтворити їх буденність. Натомість, є можливість звернутись до просторової концепції, загальних культурних феноменів, листів митців, та проаналізувати їх досвід. На щастя, у випадку з лейпцизьким періодом біографії М. Лисенка маємо достатньо особистих згадок, аби вибудувати картину його просторової дійсності.

Під час своїх закордонних подорожей М. Лисенко відвідав Дрезден, який, до слова, пов'язаний з Лейпцигом не тільки територіально (адже Дрезден є столицею Саксонії), а й спільними торговими та транспортними шляхами. Більшість мандрівників вирушають із Дрездена до Лейпцигу, і навпаки, про що зазначають у своїх згадках та листах. Детальніше про це написано у дослідженні С. Тишка та С. Мамаєва (2002).

Окрім того, що композитор відвідував Дрезден у якості мандрівника, також він нерідко бував там проїздом, їдучи або в Лейпциг, або додому в Україну. «Шлях на Прагу та Відень забере години досить. Думаю їхати старою дорогою. У Дрездені хочеться подивитися картинну галерею, а після Дрездена — Саксонську Швейцарію, а з Кракова хочеться пробратися до Велічки, до соляних шахт, — це не більше одного дня триватиме, а звідти на Львів додому» (Лисенко, 1964, с. 69).

У листі від сімнадцятого травня 1869 року М. Лисенко наступним чином згадує одну зі своїх мандрівок до Дрездена: «На зелені свята ми трохи проїхались з Олечкою і нашою знайомою м-м Даненберг в Дрезден; погуляли, провітрились і оглянули детальніше пам'ятки Дрездена. Були в картинній галереї і в *Thiergarten`e*, і навіть в *GruneGewolb`e*. Тут таких коштовностей надивилися, що Оля, як шалена, ходила і тепер ще з гримасою згадує всі ці алмази зелені, жовті, сині та інші багатства, на опис яких і бумажки не

вистачило б» (Лисенко, 2004, с. 79).

Декілька слів про *Grüne Gewölbe*. Музей *Grüne Gewölbe*, що перекладається як «Зелене склепіння», є знаменитою колекцією коштовностей у Дрездені. Назва найбагатшої колекції коштовностей в Європі походить від малахітово-зеленого кольору колон Залу коштовностей. Таким чином, описана реакція дружини М. Лисенка О. О'Коннор є цілком зрозумілою, адже навіть оздоблення музею здатне вразити будь кого, не кажучи вже про зібрані в колекції різноманітні коштовні вироби.

Варто підкреслити, що композитор мандрував не лише Німеччиною. Наприклад, упродовж 1868 та 1873 років він здійснив ряд поїздок до Кракова, Відня, був проїздом у Львові, декілька разів приїздив до Києва. Також протягом навчання в Лейпцизькій консерваторії М. Лисенко мандрував і в якості піаніста. Так, він відвідав Прагу (1868) та навіть отримав схвальний відгук в газеті «*Narodni Listy*» (чим, до слова, дуже пишався) за свою майстерність не тільки як виконавця, а й як композитора (Лисенко, 1964, с. 44). Вірогідно, М. Лисенко показав себе як талановитий віртуоз, що сприяло подальшим можливостям для нього як піаніста. Підтвердження цього знаходиться в наступних словах композитора: «Ви вже мали отримати мій несподіваний лист із Праги, куди я їздив на свята грати у концерті Слов'янського за викликом мого приятеля Білозерського. Весь успіх гри та захоплення публіки та професорів консерваторії в Умілецькій Бесіді при виконанні наших малоросійських мотивів, мною оброблених, я вам уже описав у тому листі, повторюватися і хвалитися двічі не годиться. Тепер я вам надсилаю критику з того концерту з австрійської газети «*Politique*», писану професором Празької консерваторії Пиводою. Це, так би мовити, моя гордість, яку я не посоромився показати моєму проф[есору] форт[епіанної] гри Рейнеке та Венцелю, коли вони мене, промучивши попереднім іспитом за правилами консерваторії, запитали після приїзду, як вдався концерт. Ця рецензія їм дуже сподобалася, тому Рейнеке став тепер давати мені Шопена і добре муштрує мене, не пропускаючи жодного нюансу» (Лисенко, 1964, с. 44). В результаті цього успіху Білозерський запросив

М. Лисенка до Відня, аби той знову виступив, тому що, за словами композитора, прочитавши рецензію у газеті «*Narodni Listy*», слов'яни, котрі проживають там, забажали теж його почути. І це зовсім не дивує, адже у листі йшла мова про значний успіх концертів М. Лисенка: «“Богатирський характер” запорізьких мелодій та дивовижний вогонь козаків (танців) має для них (чехів) щось сильно близьке, і серце, що торкається, і що, мовляв, виданням цих пісень (як вони від мене чули) він воістину збагатить слов'янську літературу. Не знаємо ми, чи піде п. Лисенко шляхом виконавця-піаніста, але кожному з нас здається, що суть сама лежить у його композиторському таланті і що ми покладаємо чималу надію на успіх слов'янської музи» (Лисенко, 1964, с. 48). Це дійсно було визнанням композиторського таланту митця, що багато у чому виявилось пророчим для його майбутнього.

Після виходу цієї рецензії М. Лисенкові надійшов лист з проханням написати музику на вірш Т. Шевченка «Заповіт». Він охоче взявся за замовлення та навіть трохи з гумором сприйняв дану пропозицію, мовляв, «... отака пішла погудка, що навіть із замовленнями товпляться» (Лисенко, 1964, с. 52). Цей епізод (звісно, поряд з іншими аналогічними) і поклав початок кар'єрі М. Лисенка як композитора, адже у подальшому він все частіше згадував про написання творів на українські мелодії, друкував їх у «Липську» (як він називав місто Лейпциг), надсилав їх у Відень, Київ, і все більше часу приділяв композиторській діяльності.

Відтворюючи географічну мапу життя композитора упродовж 1867–1870 років, окрему увагу доцільно приділити перебуванню у Лейпцигу, тому що більша частина закордонного повсякденного життя М. Лисенка формувалась саме у цьому місті. Очевидно, що будучи схильним до фланерства, композитор прогулювався містом (Лисенко, 1964, с. 40), тим самим формуючи власну ментальну мапу. Проте, слід враховувати, що буденні міські маршрути мають своєрідні центри, тобто ті місця, де людина проводить найбільше свого часу. Наприклад, це може бути будинок, в якому вона мешкає, заклад, в якому навчається або працює, кав'ярня, філармонія, оперний театр, та

багато інших, в залежності від особистих звичок та уподобань. Серед них можна виділити декілька основних. У випадку М. Лисенка це: Лейпцизька консерваторія, знаменитий концертний зал Гевандгаус, а також будинки, в яких він проживав у різні періоди.

На даний момент відомі такі адреси: площа Росплац під номером сім, зараз вулиця має назву *Grünwaldstraße* (готель «*Hôtel de Prusse*», де мешкав М. Лисенко одразу після приїзду до міста) (Лисенко, 1964, с. 22); *Nürnberg Strasse, № 17* (будинок, де він проживав протягом 1867–1868 років) (Лисенко, 1964, с. 26); *Erdmannstrasse, № 10, 3 treppe*¹ (будинок композитора у 1869 році) (Лисенко, 1964, с. 94); і, звісно, *Universität Strasse* та *Neumark* (саме на ці дві вулиці виходила стара будівля Лейпцизької консерваторії) (Лисенко, 1964, с. 25). На жаль, дослідники детально не розглядали дане питання, тому основним джерелом є листи композитора, в яких описано адреси та місця проживання композитора під час перебування у Лейпцигу.

Варто зауважити, що вулиця *Erdmannstrasse* відрізняється від інших зазначених тим, що знаходиться не в центральній частині старого міста, а на іншому березі річки Вайсе-Ельстер (*Weißer Elster*)² — на відміну від *Nürnberg Strasse*, яка за своїм розташуванням є більш вигідною й знаходиться приблизно в десяти хвилинах пішки від центру Лейпцига. Також на цій вулиці, але декількома кварталами нижче, розташовувалась фірма «*Breitkopf & Härtel*» — найстаріша музична видавнича компанія у світі. М. Лисенко в одному з листів підкреслив, що його будинок знаходився «... якраз візаві Брейткопфа і Гертеля» (Лисенко, 1964, с. 27). Окрім того, буквально за рогом будівлі, в якій він проживав (у 1867 році), по вулиці *Goldschmidtstraße*, свого часу мешкав видатний німецький композитор Ф. Мендельсон. На даний момент там розташований будинок-музей «*Mendelssohn-Haus*».

Головна проблема в дослідженні та відтворенні міського простору, що оточував українського композитора під час навчання в Лейпцигу або мандрівок

¹Сходи (пер. з нім.)

²Річка у місті Лейпциг.

Німеччиною, полягає в тому, що багато споруд були невідворотно зруйновані під час Другої світової війни. Не дивлячись на численні реконструкції та забудови місць, про які ми згадуємо в нашій статті, на даний момент у нас не так багато інформації про те, як виглядали будинки, де проживав та які відвідував М. Лисенко у Лейпцигу. На щастя, більшість із зазначених в листах адрес досі збереглися на мапі німецьких міст, хоча тут виникає чимало питань стосовно співвідношення розташування вулиць сучасних та XIX століття. Одразу зазначимо, що достовірність перевірялась на основі чималої кількості реальних фактів.

Наприклад, щодо будинку, де проживав М. Лисенко у 1867–1868 роках, відомо, що незадовго після приїзду до Лейпцигу композитору вдалось знайти квартиру. Про це він повідомляв у листі: «Нарешті Квасдорф відшукав мені квартиру на *Nürnberg Strasse*, № 17, у *Frau Dr. Drehse*». І далі з неприхованим ентузіазмом описував свою квартиру: «У мене дві кімнати, приймальня дуже пристойна... і спальня теж хороша. І за все це з освітленням та опаленням дев'ять талерів на місяць. Вже в мене і рояль є, від *Klemm*'а взятий, дуже порядний, за чотири талерів в місяць» (Лисенко, 1964, с. 26).

Отже, композитор вказував на сімнадцятий номер свого будинку, проте, за свідченнями певних джерел, пам'ятна дошка, котра відзначає місце, де він проживав у студентські роки, знаходиться за дещо іншою адресою: *Nürnberg strasse № 16*. З огляду на фотоджерело, котре дійсно вказує на номер шістнадцять (Костів, 2023), можемо вважати ці свідчення достовірними, адже з плином часу адреса будинку могла змінитись.

Проте тут виникають численні запитання і передчуття певних неточностей, враховуючи, що будинок під номером сімнадцять розташований майже навпроти вказаної адреси, але, судячи з його зовнішнього вигляду, він є або новобудовою, або суттєво відреставрованим. Можливо, саме факт архітектурної невідповідності часу сприяв ухваленню рішення стосовно розміщення цього пам'ятного знаку. З іншого боку, не дивлячись на певні топографічні невідповідності, все ж існують практичні підтвердження теоретичним здогадкам

стосовно того, де проживав відомий український композитор під час перших років навчання в Лейпцизькій консерваторії.

Стосовно другої зазначеної адреси — *Erdmannstrasse, № 10, Leipzig* (Лисенко, 1964, с. 94), яку М. Лисенко вказував у листі до А. К. Вахнянина¹ у 1869 році. Поглянувши на сучасну мапу Лейпцига, можна віднайти будинок за цією адресою. Його розташування та сучасний зовнішній вигляд вказують на те, чому це місце найчастіше залишається поза увагою в творчій біографії митця. Причинами є те, що він знаходиться не в історичній частині міста, в той час як зовнішній вигляд будинку є історично невідповідним. Цілком імовірно, що він міг бути зруйнованим і заново відбудованим, тому ця адреса не становить інтересу для дослідників.

Звертаючись до вивчення мандрівок композитора, необхідно розглядати й феномен подорожування, адже постає ряд питань, зокрема, що саме спонукало його вирушати у мандрівки та які результати це мало у творчості.

Відомо, що мандрівні практики сягають ще давнини. Природа подорожей не є сталою від століття до століття. Не дивлячись на те, що їх основною метою було пізнання навколишнього світу, все ж причини цікавості до чужих країв не однакові у мандрівників різних століть. Так, приблизно до XVI століття подорожі здійснювались через торгівлю або релігійні мотиви, що сприяло відкриттю нових країн та континентів. Навіть серед заможних людей потяг до мандрівок (як масового явища) спостерігався приблизно з XVII століття. Причину цього дослідниця К. Хоффман (*Corinne Hofmann*) описувала наступним чином: «... чудеса були поштовхом не лише до національних чи міжнародних екскурсій, а й до місцевих подорожей» (*McClary*, 2013, с. 297). За її словами, «чудесами» є «аномальні тіла», та й взагалі цікавість до так званого «езотеричного споживацтва» (*McClary*, 2013, с. 297).

Таким чином, мандрівка набувала відтінку пошуку нових яскравих видовищ, і не важливо, що саме спонукало людину вирушити у подорож, хоча не

¹Анатоль Климович Вахнянин (1841–1908) — український громадсько-політичний діяч, композитор, педагог і журналіст.

зайвим буде підкреслити, що романтична мандрівка працювала з так званим «світом вражень» митця (Камю, с. 109), зокрема, через цікавість до архітектурних, культурних та природніх пам'яток. Варто підкреслити, що ХІХ століття могло запропонувати набагато ширший спектр розваг, ніж попередні століття. Таким чином, мандрівки допомагали створювати нову повсякденність, регулювати її відтінки, що впливало й на картину світосприйняття митців ХІХ століття.

Досліджуючи питання мінливості людської ідентичності, український філософ Т. Лютий зазначав: «Йдеться про становлення людської особистості, яка не може обійтися без видозміни самої себе, без досвіду іншості та чужості, роздвоєнь і втримання власної єдності та багатьох аспектів» (2023, с. 16). Власне, мова йде про певну роздвоєнність та амбівалентність особистих проявів, без чого, на думку автора, «... неможливі усвідомлення людиною самої себе та нові відкриття» (2023, с. 16). У свою чергу, це передбачало неодноразове, а навіть постійне зіткнення з «інакшістю» задля безперервного та природного розвитку особистості. У нашому випадку «інакшість» варто розуміти як повсякдення закордонних подорожей, до певного часу нетипове для мандрівника.

Висновки.

1. Аналіз епістолярного спадку М. Лисенка засвідчив неповторність та особливість досвіду мандрівок як певної частини життя митця, яка взаємопов'язана з іншими повсякденними практиками. Листи композитора містять у собі згадки про адреси, за якими він проживав, та особисті враження від подорожей до таких європейських міст, як Лейпциг, Дрезден та Берлін.

2. Опрацьовані джерела та свідчення про розташування старої будівлі Лейпцизької консерваторії, музеїв та інших відвіданих композитором визначних місць вказують на культурні та урбаністичні особливості, характерні для ХІХ століття, та вплив на формування повсякдення М. Лисенка під час мандрівок закордонними містами.

3. Вивчення специфіки географічного розташування адрес та пам'яток, що вказуються в листах М. Лисенка, надають змогу розширити поле для висновків

щодо специфіки формування повсякденних маршрутів та звичок, а також розуміння просторового контексту, в якому він перебував протягом певного часу.

4. Дослідження повсякденного життя М. Лисенка через відтворення його географічної мапи мандрівок у період 1867–1879 років демонструє митця як особистість, схильну до подорожувань, та споріднює з іншими відомими композиторами епохи Романтизму, які були відомі своєю пристрастю до подорожей.

5. Обґрунтування сутності подорожування як окремого явища у контексті кроспредметного вивчення біографії М. Лисенка дозволяє констатувати парадоксальність переживання вимушеної ізоляції поза рідним локусом, яке, в свою чергу, спонукало до розкриття творчого потенціалу композитора, адже подорож виступала насамперед пошуком «культурної альтернативи».

Перспективи подальших розвідок... На прикладі географічної мапи мандрівок видатного українського композитора М. Лисенка розкрито питання впливу подорожей як на чуттєвий досвід, так і на творчу біографію митця. Викладена інформація лише частково відображає закордонний досвід мандрівок М. Лисенка, тому тема потребує подальших розвідок в обраному напрямку, а саме детального аналізу відвіданих композитором європейських міст та країн протягом 1867–1870 років.

Список використаної літератури та джерел

1. Гнатюк, Л., 2012. Микола Лисенко і Лейпцизька консерваторія. *Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*, 2(15), сс.19–33.
2. Забужко, О., 2020. *Планета полин. Вибрані есеї*. Київ: Видавничий дім «Комора».
3. Камю, А., 2022. *Міф про Сізіфа. Бунтівна людина*. Харків: Фоліо.
4. Коляструк, О., 2009. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 15, сс.46–56.
5. Костів, Н., 2023. Прогулянки старим Лейпцигом. *LBK e.v. Most*, [online]. Режим доступу: <<https://moct.eu/language/ua/progulyanki-starim-lejpcigom/?cn-reloaded=1>> [дата звернення: 04.06.2024].
6. Кривець, Н., 2014. З історії українсько-німецьких музичних зв'язків у ХІХ ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 23, сс.67–83.
7. Лисенко, М., 1964. *Листи*. Київ: Мистецтво.
8. Лисенко, М., 2004. *Листи*. Київ: Музична Україна.
9. Лютий, Т., 2023. *Двійник. Про природу дублювання і множинності*. Київ: Віхола.
10. Павелко, К., 2019. *Культура повсякденності та художнє життя Польщі у творчій біографії М. І. Глінки*. Дис. канд. культурології. Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського.
11. Тышко, С. В. и Мамаев, С. Г., 2002. *Странствия Глинки. Комментарий*

к «Запискам». Часть II. Глинка в Германии или Апология романтического сознания. Киев: ТОВ «Задруга».

12. Balzac, H., 1922. *Traité de la vie élégante suivi de la Théorie de la Démarche*. Paris: Éditions Bossard.

13. McClary, S., 2013. *Structures of feeling in seventeenth century cultural expression*. Canada: University of Toronto Press.

14. Sinkewitsch, J., 2012. Das Leipziger Konservatorium in den Briefen von Mykola Witalijowytsch Lyssenko (1867–1869), [online]. Available at: <<https://core.ac.uk/download/pdf/226124375.pdf>> [accessed: 05 June 2024].

References

1. Hnatiuk, L., 2012. Mykola Lysenko i Leiptsyzka konservatoriia [Mykola Lysenko and the Leipzig Conservatory]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho*, 2(15), pp.19–33.

2. Zabuzhko, O., 2020. *Planeta polyn. Vybrani esei* [Wormwood planet. Selected essays]. Kyiv: Vydavnychi dim "Komora".

3. Kamiu, A., 2022. *Mif pro Sizifa. Buntivna liudyna* [The myth of Sisyphus. The Rebel]. Kharkiv: Folio.

4. Koliastruk, O., 2009. Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystytsi [The concept of everyday life in modern scientific humanitarianism]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 15, pp.46–56.

5. Kostiv, N., 2023. Walks in old Leipzig. *LBK e.v. Most*, [online]. Available at: <<https://moct.eu/language/ua/progulyanki-starim-lejpcigom/?cn-reloaded=1>> [accessed: 04 June 2024].

6. Kryvets, N., 2014. Z istorii ukrainsko-nimetskykh muzychnykh zviazkiv u XIX st. [From the history of Ukrainian-German musical relations in the 19th century]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 23, pp.67–83.

7. Lysenko, M., 1964. *Lysty* [Letters]. Kyiv: Mystetstvo.

8. Lysenko, M., 2004. *Lysty* [Letters]. Kyiv: Muzychna Ukraina.

9. Liutyi, T., 2023. *Dviinyk. Pro pryrodu dubliuvannia i mnozhynnosti* [Double. On the nature of duplication and multiplicity]. Kyiv: Vikhola.

10. Pavelko, K., 2019. *Everyday culture and artistic life of Poland in the creative biography of M. I. Hlinka*. Ph.D. in Culturology. Thesis. P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine.

11. Tyshko, S. V. and Mamaev, S. G., 2002. *Stranstviya Glinki. Kommentarii k "Zapiskam"* [Glinka's Wanderings. Commentary to the "Notes"]. Part II. Glinka v Germanii ili Apologiia romanticheskogo soznaniya. Kiev: TOV "Zadruha".

12. Balzac, H., 1922. *Traité de la vie élégante suivi de la Théorie de la Démarche*. Paris: Éditions Bossard.

13. McClary, S., 2013. *Structures of feeling in seventeenth century cultural expression*. Canada: University of Toronto Press.

14. Sinkewitsch, J., 2012. Das Leipziger Konservatorium in den Briefen von Mykola Witalijowytsch Lyssenko (1867–1869), [online]. Available at: <<https://core.ac.uk/download/pdf/226124375.pdf>> [accessed: 05 June 2024].

KATERYNA MINENKO

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-7704-3084>

Postgraduate student at the Department of Theory and History of Culture

at P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

kpmin77@gmail.com

TRAVEL EXPERIENCES OF MYKOLA LYSENKO: A GEOGRAPHICAL MAP OF THE COMPOSER'S DAILY LIFE DURING 1867–1870

This study explores the travel experiences of Mykola Lysenko as a distinct phenomenon within the creative biography of the eminent Ukrainian composer. It characterizes Lysenko's epistolary legacy, revealing that his personal letters contain numerous impressions of his time spent in specific European cities, particularly Leipzig, where the composer studied during this period of his life. The investigation of the Ukrainian artist's impressions allows for a broader understanding of the issues pertinent to this timeframe, particularly regarding the influence of foreign travels on the composer's life and creativity—an area that remains underexplored in existing research. A geographical map of Lysenko's travels during his time abroad, specifically while studying at the Leipzig Conservatory in Germany, has been reconstructed. It has been established that Lysenko undertook numerous journeys not only throughout Germany but also to other European cities. The study describes his travels to German cities such as Dresden and Berlin, examining the urban spaces of these cities and identifying the factors that influenced Lysenko's daily life. The interconnection between the everyday and creative spheres is emphasized, indicating that an examination of his creativity necessitates a consideration of the moments from the artist's daily life. The research reveals spatial details that surrounded the artist at the time: architectural landmarks, significant structures, transportation communications, and addresses where he resided. Works by O. Zynkevych, L. Hnatyuk, and N. Kryvets are analyzed, which provide substantial research into the everyday life of the Ukrainian composer during his studies at the Leipzig Conservatory. The examination of the composer's daily life allows to discuss about the factors that shaped Lysenko's spatial practices, personal worldview, and artistic output. It is demonstrated that studying Lysenko's travel experiences is a promising avenue for further research. Despite the well-known fact of his studies abroad, particularly in Germany, a comprehensive understanding of the daily and spatial life of the composer during these years remains underdeveloped. This necessitates a cross-cultural perspective, which can enrich our understanding of the personality of the Ukrainian composer.

Keywords: *everyday life, travel experience, Mykola Lysenko, geographical map, creative biography.*

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024 р.